

e

Ehitisehaldjas, puukoore ja palgi jumal (mdE *Keren'-šotškon'paz*; *ker* 'puukoor', *šotško* 'palk', *paz* 'jumal'; mdE *At'avton' ker'ze*, *at'a* 'ätt').

Ersa pulmalauludes ja itkudes esineb ehitisehaldjas koos muude kodu kaitsvate haldjatega (majahaldjas Kudava, sugukonna ning õue ja kõikide ehitiste kaitsja taluema mdE Jurhtava). Ehitamist alustades pandi igasse uue maja nurka kivi. Nõiduse ja tulekahju vastu asetati tulevase pühasenurga asukohta esimese palgirea peale rätik hirsitangu, soola, vaha ja söega ning öeldi palve Jurhtava ja *Keren'-šotškon'pazi* auks, kellelt paluti tervist ja karja juurdekasvu. Nende auks tapeti pärast põllutööde lõpetamist kukk, kelle veri valati õues ohvrikivi alla, palves külluslikku elu paludes.

Kirjandus: UPTMN 7: 3. *Kalendarno-obrjadovõje pesni i zagovorõ* – 1981. Saransk.

Ended, ennustused (mdM *sodamat*, mdE *primetat*; mdM *sodams* 'teadma, ennustama', mdE *primeta* 'enne, märk').

Erinevate aegade ended ja uskumused peegeldavad inimese tööalast, kõlblelist ja sotsiaalset olemist. Ended põhinevad inimese tihedal seosel loodusega. Ettekuulutuse lõpptulemuse järgi jagatakse ended reaalisteks (kõige täpsemad), tõenäolisteks (vähem täpsed) ja irratsionaalisteks. Tänini tuntakse ilmaendeid, elu-olulisi, majanduslikke ning inimesega seotud ended.

Ilma ennustati putukate, lindude ja loomade käitumise järgi; taimede ja astraalsete nähtuste (päike, kuu ja tähed) järgi; teatud

kindla kalendaarse tähtpäeva (hiljem kirikupühade) ja inimese füüsilise seisundi järgi. Uskumuse kohaselt on teatud päevade ilma vahel kindel seos.

Majanduslikud ja elu-olulised ended kujutavad endast binaarseid opositsioone: meeste – naiste, haigus – surm, õnn – õnnetus, hea – halb, edu – õnnetus jne. Tulevast elu-olu ja majandusedu (eriti saagikust) ennustatakse lumeolude ning muude ilmastiku- ja loodusnähtuse järgi, lindude lennu järgi või kalendrikuude ja kirikupühade järgi. Ka külvamise, istutamise ning saagi koristamise aeg määrati kindlaks erinevate ennete alusel.

Hoolikalt tuli valida majaehituspuid, sest mõne puuliigi kasutamine võis põhjustada õnnetust (*Haab). Kui maja ehitamiseks kasutada välgu tõttu murdunud või tuulega maha langenud puid, siis tuleb uues majas sageli ette haigusi ja õnnetusi. Kodutalu aknal, uktsel, ahjul ja laual arvati olevat maagiline jõud. Järgiti mitmeid keelde. Halvaendeliseks peeti mütsi lauale panemist, munade vastu lauda katkilöömist jne (*Laud).

Arvukad inimesega seotud ended seostuvad tema elukäiguga: sündimisega, surmaga, pulmadega jne. Surma ennustati lindude, koduloomade ja majahaldjate käitumise põhjal. Surma kuulujuttajaks peeti kõikjal majahaldjat Kudazoravat (*Surm). Surnu arvati olevat seotud hauataguste jõududega: surnu avatud silmad ja pehme keha ennustasid uut surnut. Pulma- ja sünniended olid seotud enda kaitsmisega kurjade jõudude ja nõidade eest.

Mõned ended olid seotud inimese kehaga. Ennustati erinevate kehaosade põhjal: kõrvad, keel, peopesa, jalatald jne (näiteks jalatallad sügelevad – teeleminek). Head ja halba sümboliseerivate inimestega (“kerge” ja “raske” jalaga inimesed) kohtumine enne teeleminekut või millegi ettevõtmist ennustas head või halba tulemust.

Unenägude tõlgendamise peamine eesmärk oli tuleviku (õnne – õnnetuse, elu – surma jne) teadasaamine. Unenägude seletamine põhines peamiselt sarnasusel, assotsiatiivsetel seostel ja traditsioonidel (*Uni).

Eristatakse ka individuaalseid endeid. Selle kohta öeldakse, et igal inimesel oli oma enne (mdM *er' lomant' uli sontsen' pri-metats*).

Kirjandus: Devjatkina, T. P. (koost.) 1994. *Narodnõje primetõ mordvõ (mokši i erzi)*. Saransk.

Ennustamine (mdM *gadadondama*, mdE *gadajamo*, *orožejamo*).

Ennustamisi mainitakse nii lauludes kui ka matmis- ja mälestamiskombeid, sünni- ja pulmakombeid kirjeldavates 18. sajandi allikates. Tavaliselt ennustas üks inimene, ühisennustamised toimusid harva. Enamasti ennustasid tüdrukud, vähesel määral ka naised. Poisid ja mehed võisid ühiselt ennustada näiteks viljasaagi suurust.

Eristatakse rituaalseid ja igapäevaseid, mõnikord ka juhuslike ennustamisi. Rituaalne ennustamine oli tavandiline toiming. Ennustamine toimus palvuste ajal, hiljem peamiselt olulisemate kalendripühade (vana uusaasta, jõulud, kolmekuningapäev, harvem ka peetripäev) ja perekondlike sündmuste (pulmad, mälestamine, sündimine, uude majja kolimine) ajal. Sellisel ajal ennustamist peeti kõige täpsemaks.

Usuti, et kui valida ennustamiseks õige koht ja aeg ning kasutada erilisi esemeid, võib inimene esiisade hingede ja kurjade jõudude abiga luua ühenduse selle ja teise ilma vahel ning sel kombel oma tulevikku teada saada. Kuna tuleviku teadasaamiseks pidi teise maailmaga sidet hoidma, tajuti ennustamist hirmutava teona.

Üleloomulike jõududega ühenduse saavutamiseks päästeti valla juuksed, võeti ära vöö ja ehted (pärast ristiusustamist kaellarist). Ennustamine toimus vaikuses. Ennustamiskohale mindi tavaliselt salaja, sest kohtumine teise inimesega töötas ettevõetu nurjumist (mõnikord ennustati aga just vastutulija järgi – näiteks tulevase mehe nime). Reeglina valiti ennustamiseks pime koht nagu saun või laut, aga ka piiriala nagu värav, kaev või risttee.

Ennustamiseks sobis hästi õhtune aeg kuni keskööni, ka kesköö, harvem ennustati enne koitu (tavaliselt suvel). Kõige rohkem ennustati jõulude ajal. Ennustati meheleminekut, elu ja surma, rikkust ja vaesust ning viljasaaki.

Ennustamise ajal heideti pikali ringi sisse, et kaitsta ennast kurjade jõudude eest. Kuna pikaajaline ühendus oli keelatud, tehti ennustamisel kõike kiiresti, et kurjad jõud ei lämmataks. Samal põhjusel löödi peegel pärast tulevase peigmehe peeglis nägemist kohe katki.

Mehelemineku ennustamisel püüti teada saada ka tulevase mehe varanduslikku olukorda (kui sauna suitsuaugust välja pistetud käsi puutus millegi karvase vastu, sai tüdruk rikkale mehele) ning juustevärvi (kui tüdruk kiskus laudas lambalt valge villatuti, oli tulevane mees heledapäine, kui musta, siis tumedapäine).

Kuhu mehele minnakse, seda ennustati koputamise (koputati lusikaga väravale), koerte haukumise (kustpoolt kostab haukumist, sinna poole tuleb mehele minna) ja väravast välja visatud prahi järgi. Laste arvu ennustati puuriidast võetud halu oksakohtade järgi – nii palju, kui oli oksakohti, saab olema ka lapsi.

Pulmatsükli ajal püüti ette näha noorpaari tulevast elu. Kui kerisekivid saunas leiliviskamisel kõvasti susisevad, on peigmees kange iseloomuga, kui vaikselt visisevad, siis pehme loomuga. Noorpaari iseloomu määrati ka ilma järgi – kui pulmapäeval puhub kõva tuul, on noored kange iseloomuga, kui möllab äike, siis on nad vihased inimesed. Pulmapäeval panid ersalased mõrsja ette erinevaid pirukaid – kui pruut võtab humalaga piruka, on mees joodik, villaga – mees on rikas, soolaga – tuleb õnnetu elu. Kirikus vaadati, kumma abielluja küünal kiiremini ära põleb – see pidi varem surema. Mõrsja kuulutamise rituaalis kasutatud leivakannikas visati maha – kui leib kukub lõigatud poolega vastu maad, sünnib esimesena tüdruk.

Tänase päevani on hulgaliselt ennustamisi ja endeid säilinud seoses matuste (*Surm), lapse sündimise (*Sünd) ning uude majja kolimisega (vt näit *Kodu).

Viljasaaki ennustati kuhjast tõmmatud kõrre järgi – poisid ja mehed seisid seljaga viljakuhja poole ning võtsid suuga kuhjast kõrre: mitu viljatera kõrres oli, nii mitu mõõtu vilja saadi iga pereliikme kohta. Härmatise järgi ennustati, milline vili annab parema saagi – naised jätsid erinevate viljade vihud ööseks välja, millise vilja vihk oli rohkem härmas, see vili oli tuleval aastal saagikam. Kaseviha, luua või labidaga tehtud ringi sisse pikali heites kuulatakse – kui kostab täiskoormaga vankri kriginat, tuleb hea viljasaak. Viljasaaki ennustati ka *munade järgi.

Ennustamisvõtted olid erinevad: näiteks ennustati tuhaga (kelle tuhakuhjake lendas laiali, see suri hommikuks); sulatatud tina ja pliiga (ringi tekkimine töötas meheleminekut, rist tähen-

das surma); leivaga (kelle kakk oli hommikuks läbi torgatud, see suri aasta jooksul); juustega (juuste kadumine aknalaualt tähendas surma); peegliga (loodeti näha tulevast meest) jne. Kutsuti välja esivanema hing ning paelaga kinniseotud raamatut õhus hoides esitati küsimusi – jaatava vastuse puhul pidi raamat pöörlema. Ennustati ka esemete üle pea viskamise teel – kasutatud vihta üle pea visates saadi teada, kuhu kanti mehele minnakse. Õnne ennustati kehajälje järgi lumel – kui keegi on sellest üle läinud, siis tulevikus õnne ei ole.

Üsna levinud oli ennustamine kuulmise järgi (mdM *kulhtsontsdoma*): koera haukumine ja kalmistult kostev mühin töötasid tulekahju puhkemist, kirvelöögid ennustasid surma, vankri krigin teeleminekut, laulmine pulma või lõbutsemist, nutmine õnnetust. Kuulamas käidi ka naabermajade akende all. Vahel võidi tuppagi minna, kuid ennustajad ise ei rääkinud, vaid kuulasid teisi – kui räägiti head, oli see hea enne, halva rääkimine ennustas aga õnnetust.

Ennustati ka igapäevaste majapidamistööde tegemise ajal. Näiteks kapsataimede mahapanekul istutasid tüdrukud mõnikord kolm taime võimalike peigmeeste nimele: kelle taim kasvas paremini, sellele läheb neiu mehele. Metsa maasikale minnes visati marjanõusid – kui nõu kukkus põhja peale, siis sai ta maasikaid täis, kummuli kukkunud nõu jäi tühjaks.

Tavapärane oli ennustamine unenägude järgi. Nägemaks endelist unenägu panid tüdrukud padja alla maagilisi esemeid (võti, lukk, peegel, kamm). Näiteks tulevase mehe unes nägemiseks lukustati kaev ja võti pandi padja alla. Varianditi kallati põue kaera, pandi lukk padja alla ja öeldi: mdM *Katk vas'aze-polaze onts šovori* ('Näidaku peigmees end mulle unes')!

Esineb ka juhuslikke ennustamisi – kahe ühesuguse nimega inimese vahele istudes läheb soovitu täide.

Ilma ennustati kolmekuningapäeval lendu lastud tuvide järgi – mis suunas nad lendavad, sealtpoolt tuleb vihma.

Kirjandus: Devjatkina, T. P. (koost.) 1994. *Narodnõje primetõ mordvõ (mokši i erzi)*. Saransk; Šahmatov, A. A. 1910. *Mordovski etnografitšeski sbornik*. Sankt-Peterburg.

Mordva mütoloogia

Tatjana Devjatkina

<http://www.folklore.ee/ri/pubte/ee/sator/sator8/>

ISBN 978-9949-490-16-5

Tartu 2012

Trükkis ilmunud: Tatjana Devjatkina. Mordva mütoloogia.
SATOR 8. Tartu 2008

Tõlge: Irina Orehhova, Nikolay Kuznetsov

Toimetanud: Mare Kõiva, Kadi Sarv

Küljendus: Liisa Vesik

Kujundus: Andres Kuperjanov

Kaanepilt: Juri Dõrin "Uneskõndija"

HTML: Diana Kahre

Originaal:

Tatjana Devjatkina *Mifologia Mordvõ*

Saransk: Krasnõi Oktjabr 1998

Sarjas Sator 2008. a ilmunud eestikeelset trükist toetas
Eesti Hõimurahvaste Programm, Tartu Ülikooli Paul Ariste
soomeugri põlisrahvaste keskus, EKM FO, SF 0030181s08

E-raamatu valmimist toetas: EKRM04-29 Eesti keele,
kultuuri ja folkloori kasutusala laiendamine ja folkloori
tutvustamine elektroonilistel infokandjatel.

© 2012 EKM FO rahvausundi ja meedia töörühm, EKM Teaduskirjastus